ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ (Ե–ԺԸ դդ)։ Հեղ. Յակոբ Ս. Անասեան։ Հատոր Ա (Ա – Առաքել Սալաձորեցի)։ ՀՍՍՌ ԳԱ Հրտ. Երեւան, 1959, էջք 96 +1228 սիւնակ (մեծադիր), լաթակազմ, գին՝ 30 ռուբլի, տպաքանակ՝ 2000։

Հանրագիտարան հայ հին մատենագրութեան կարելի է կոչել այս պատկառելի հատորը, որ մեծ արժէք կը ներկայացնէ հայագիտութեան մէջ։ Արդարեւ, մեր ամբողջ հին գրականութեան համապատկերն է, զոր լրիւ կը սկսի ներկայացնել Յ. Անասեան, քայլ առ քայլ, դարերուն հետ հետեւելով իւրաքանչիւր հայ հեղինակի, այրուրենական կարգով։ Կոթողային գործ, որուն լծուած էր հեղինակը տարիներէ ի վեր։ Ու տակաւին բազմաթիւ հատորներ պիտի չարուին, լրացնելու համար երկար օղակը՝ Այբէն մինչեւ Ֆէ։

ՀՍՍՌ Գիտութիւնների Ակադեմիայի Պատմութեան Ինստիտուտը (որու գիտական աւագ աշխատողներէն է հեղինակը) համառօտ զեկոյցով՝ գործին սկիզբը՝ կը բնորոշէ այս աշխատութեան նկարագիրը եւ նպատակը.

«Հետազօտելով հայ ժողովրդի անցեալից եկած գրական հարուստ ժառանգութիւնը, պատմական Հայաստանի նիւթական ու հոգեւոր մշակոյթի հետ կապուած գրաւոր աղբիւրները, հեղինակը գրանք գիտականօրէն բնութագրում ու արժէքաւորում է, տալիս է գրանց բանասիրական ամփոփ վերլուծութիւնները, աղբիւրագիտական ու բնագրագիտական տեսանկիւնից, նշում նրանց վերաբերող՝ ինչպէս առանձին գրքերով, այնպէս եւ պարբերական մամուլում եղած գիտական գրականութիւնը՝ տարբեր լեզուներով, բանասէրներին քննարար դիրքորոշում է հայագիտութեան կարեւոր հարցերի նկատմամբ եւ, որ գլխաւորն է, դիւրացնում է ապագայ հետազօտութիւններն ու լուսաբանութիւնները։ Յ. Ս. Անասեանի Հայկական Մատենագիտութիւնը կարելի է բնորոշել որպէս աղբիւրագիտական եւ բնագրագիտական մատենագիտութիւն»։

Անասեան իր նիւթին մօտեցած է մեծ լրջութեամբ եւ խղճմտանքով. գիտակից է որ նման հսկայական աշխատանք մը կ՚ունենայ նաեւ իր թերի կէտերը. եւ այդ համեստութիւնը կրկնակի կ՚արժէքաւորէ գործը։

Ընդարձակ ներածականին մէջ, յետ մեկնաբանելու մատենագիտութիւն բառին զանազան իմաստներն ու գործածութիւնը (առաջնութիւնը կու տայ Զախջախեան բառարանին), եւ բնորոշելու անոր բնագաւառը, նախ համառօտակի կը գծէ հայ ինքնուրոյն եւ թարգմանական գրականութեան համապատկերը. ապա կ՚անցնի ներկայացնելու մատենագիտական ամէն երկասիրութիւն՝ որ կատարուած է անցեալին մէջ, հինգերորդ դարէն սկսելով. մասնաւորապէս կը ծանրանայ ԺԹ. դարէն ասդին կատարուած աշխատանքներուն վրայ, որոնք կը բաժնէ զանազան տեսակներու եւ խումբերու, վեր հանելով իւրաքանչիւրին դերն ու արժանիքները։ Յստակօրէն ներկայացուած է, հուսկ, ներկայ գործին ընդհանուր մեթոդը, ուղղութիւնը եւ ունեցած տարբերութիւնը իր նախորդներէն։ Այս տեսակէտով որոշակի զանազանելու ենք այս Մատենագիտութիւնը՝ Ղազիկեանի համանուն գործէն։ Ղազիկեանինը հայ տպագրեալ գրքի բովանդակ մատենագիտութիւնն էր, 1512–էն սկսեալ, մինչեւ արդի ժամանակները. հսկայական գործ, զոր Անասեան կ՚որակէ «ծաւալով վիթխարի եւ բովանդակութեամբ աննախընթաց հրատարակութիւն, որի նմանը մենք չենք ունեցել մինչեւ օրս». մինչ Անասեանինը հայ հին գրականութեան մատենագիտութիւնն է, Ե. դարէն մինչեւ 1800, ձեռագիր թէ տպագիր երկասիրութիւններու, եւ անոնց մասին կատարուած բանասիրական եւ հայագիտական ուսումնասիրութիւններու։

Կը յաջորդէ Ձեռագրացուցակներ խորագիրը, որու տակ թուարկուած են 178 տպագիր կամ անտիպ ցուցակներ։ Մեր համեստ կարծիքով՝ այդ թուարկումը պէտք է անցնի 200ը։ Զհասկցանք թէ ի՛նչ կարգով ներկայացուած են այդ ձեռագրացուցակները. ո՛չ թուականի եւ ո՛չ ալ հեղինակի անուան այբբենական կարգով. ուստի դիւրին չեղաւ մեզի երկարօրէն համեմատել մեր ձեռքին տակ ունեցած ցուցակներուն հետ։ Ամէն պարագայի, չհանդիպեցանք Zanolli-ի, Eroll F. Rhodes-ի եւ այլ եւրոպացի կամ ամերիկացի գիտնականներու հրատարակած ցուցակներուն, Սիրունիի ցուցակներէն ոմանց եւն...։ Անյիշատակ ցուցակներու շարքէն է, կը գրէ Ամերիկայէն մեր աշխատակից Յ. Քիւրտեանը, 1) Հ. Արսէն Ղատակից Յ. Քիւրտեանը, 1) Հ. Արսէն Ղազիկեանի՝ Կ. Պոլսոյ Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ (այժմ քանդուած) ձեռագրաց ցուցակը. 2) Մկրտիչ Սրբզ. Աղանունիի՝ Պարտիզակի ձեռագրաց ցուցակը. երկուքն ալ անտիպ, ներկայիս մաս կը կազմեն Յ. Քիւրտեանի ձեռագիրներու անձնական հաւաքածոյին։

«Հայագիտական ուսումնասիրութիւնների հետագայ զարգացման նախապայմանը – կ՚ըսէ ինք Անասեան – անտարակոյս հայկական աղբիւրներու մանրակրկիտ հետազօտութեան եւ գիտականօրէն ճիշտ դասակարգման վրայ հիմնուած մատենագիտութիւն կազմելն է»։ Եւ ահա այդ նպատակով՝ այս գործը կ՚ընդգրկէ հայագիտութեան բոլոր ճիւղերուն պատկանող նիւթեր. քերականութիւն, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, վկայաբանութիւն, սրբազան եւ աշխարհիկ գրականութիւն, բժշկութիւն, կանոնագիտութիւն, երաժշտութիւն, դաւանաբանութիւն, մեկնողական եւ թարգմանական գրականութիւն եւն...։ Մեծ է եղած Անասեանի աշխատանքը՝ ձեռագրական պրպտումներու մարզին մէջ։ Ուղղակի օգտագործած է Երեւանի Պետ. Ձեռագրատան 10·000 հատոր ձեռագիրները. անուղղակիօրէն մօտեցած սփիւռքի մէջ գտնուած ձեռագիրներուն՝ օգտագործելով տպագրեալ կամ անտիպ ձեռագրացուցակներ. աչքէ անցուցած է 1512էն ասդին մեր տպագիր ամբողջ գրականութիւնը եւ լրագրութեան անհամար էջերը։

Իւրաքանչիւր հեղինակի մասին կը ներկայացնէ նախ տեղեկատու բաժին մը. հոս կու տայ հեղինակներու եւ անոնց երկերու մասին կարեւոր տեղեկութիւններ, յաճախ բանասիրական հարցերու մէջ կը մտնէ, հարազատութեան խնդիրներով կը զբաղի, նոր լուծումներ կու տայ, հարցեր կ՚արծարծէ։ Բնագրերի բաժինով կը սահմանէ նախ բնագրի վերնագիրը, ըստ կը զրնատողը. կը նշէ թէ տուեալ բնագիրը ո՛ւր կը գտնուի, տպագիր կամ ձեռագիր։ Ըստ պարագային՝ կարգով կը թուարկուին զանազան տպագրութիւնները։ Այստեղ է որ յաճախ կը զբաղի բնագրական խմբաւորումներու հարցերով։ Էջմիածնի հին հաւաքածոյի ձեռագիրներու թիւերուն առընթեր կը նշանակէ նաեւ Երեւանի Պետ. Ձեռագրատան այժմեան թիւերը։ Գրականութեան բաժնին մէջ կը ցուցադրէ իւրաքանչիւր բնագրի կամ նիւթի շուրջ գոյութիւն ունեցող ուսումնասիրութիւնները, եւ անոնց մասին կատարուած դրախօսութիւնները, որոշ եւ յստակ դասաւորումներով եւ ենթաբաժանումով, յաճախ տալով անոնց ամփոփոյքը եւ դատաստաններ անոնց մասին։

Այսպէս, այս մատենագիտութիւնը լոկ չոր ու ցամաք ներկայացում չէ ցանկերու եւ էջերու. այլ յաճախ եփուած ու ծեծուած նիւթերով առաջ է բանասիրութեան. շատ անգամ ոչ լոկ առաջ, այլ մենագրութեան երեւոյթն ունի, պատմական լուսաբանութիւններով եւ մատենագրական նորութիւններով ճոխացած։

Անասեան արդէն մեզի ծանօթ էր Բիւզանդիայի անկման մասին հայ աղբիւրներու ուսումնասիրութեամբ Փաւստոսի մասին բնագրական անդրադարձումներով. Եղիշէի քննական հրատարակութեան մէջ ալ բերած էր իր բաժինը՝ կատարեալ, անթերի մատենագիտութեամբ։

Ս. Ղազարու հետ Անասեան ունի սերտ կապեր. 1919–1924ի շրջանին հոն բոլորած է լարանական ուսման բարձրագոյն ընթացքը. իր դասընկերները կը յիշեն իր ուսումնասէր բնաւորութիւնը։ Աշակեր-

տած է Հ. Ղազիկեանի, ու թերեւս անկէ ժառանգած է մատենագիտութեան այս հսկայ աշխատանքին լծուելու կորովը։ Այս առթիւ ըսենք՝ թէ սխալ է ինչ որ կարդ մը հայ թերթեր գրեցին Անասեանի կենսագրական բաժնին մէջ՝ կարծելով զինք գրաշար Ս. Ղազարու տպարանին։

Այժմ ան մեզի կը ներկայանայ իսկապէս ակադեմական պատկառելի աշխատանքով, տալով իր բազմամեայ վաստակին հասուն պտուղները. մաղթենք որ շարան շարան յաջորդեն երկրորդ եւ երրորդ հատորները։

Քանի մը լրացումներ եւ թելադրութիւններ ալ եթէ ունենք, անշուշտ պիտի ուրախացնեն հեղինակը, նկատելով մեր մէջ այդքան բծախնդրութիւն եւ դուրդուրանք։

Հատորին օգտաշատ գործածութեան համար անհրաժեշտ են անձնանուններու, տեղանուններու եւ նիւթերու ցանկերը, ինչ որ կը պակսին. շատ ծանր է մեզի՝ սպասել մինչեւ տասներորդ հատորին լոյս ելլելը։ Նման պարագաներուն՝ թուղթի խնայողութիւնը յանցանք է։ Գրքին թուղթն ալ վատորակ է, մանաւանդ նման արժէքաւոր եւ քիչ տպաքանակով գործի մը համար. մելանը շատ տեղ այնքան տկար է, որ հազիւ ընթեռնլի են կարդ մը էջեր։

Հուսկ, քանի մը անդրադարձումներ.

ԱԹԱՆԱԳԻՆԷՍ անունին տակ կը պակսին հետեւեալ նշումները.

1. – Վկայաբանութիւն սրբոյն Աթանագինեայ եպիսկոպոսի (Վարք եւ վկայաբանութիւնք սրբոց, հտ. Ա. էջ 46–67, տպ. Վենետիկ, 1874, հրտ. Հ. Ղ. Ալիշան)։

2. – **G. Garitte,** Documents pour l'étude du livre d'Agathange. Roma, Città del Vaticano, 1946, էջ 195. հոն կայ նաեւ մատենագիտութիւն. (թէեւ այս գիրքը յիշած է Անասեան՝ Ագաթանգեղոսի բաժնին մէջ)։

3. – **J. Muyldermans,** Athénogène (Dict. Hist. Géogr. Eccl. V, 1931, col. 44-45).

4. – Acta Sanct. Nov. II, 2 (Comm. Martyr. Hiero.) 1931, p. 394.

5. – Propyl. ad Acta Sanct. Dec. 1940, p. 290-291.

6. – **Peteers,** Analecta Boll. 60 (1942), p. 107-108.

7. – **F. Cumont,** L'archêveché de Pédachtoé et le sacrifice du faon. (Byzantion, 6 [1931], p. 522-533).

8. – **Markwart,** Südarmenien un die Tigrisquellen nach griechischen und arabischen Geographen, Vien, 1930, p. 288-289.

ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ անունին տակ անտեսուած են.

1. – Նահապետեան Գաբր. – «Ուղղագրութիւնք Ագաթանգեղոսէն», Բազմավէպ 81 (1924), էջ 229–232։

2. – Գալուստ Տէր Մկրտչեանի «Ագաթանգեղոսի աղբիւրներից» գրքին մասին Ն. Մառի գրախօսականը (Հանդէս Ամս. 12 [1898], էջ 267–271) յետաձգուած է Գուրբա եւ Շամոնա անուան տակ. կը կարծենք թէ լաւագոյն է կրկնել՝ նման պարագաներուն, եւ հատորէ հատոր չուղարկել ընթերցողը։

3. – Թիրեաֆեան, Աշտիշա՞տ թէ Ցաշտիշատ ընթերցման մասին. Արարատ, 1903, էջ 739–741։

4. – Այստեղ եւ այլուր չի ճանչնար Հ. Կ. Քիպարեանի «Պատմութիւն հայ դրականութեանը, Վենետիկ, 1944։ Ագաթանգեղոսի մասին՝ էջ 70–75։

Բայց այս պակասները ամենեւին չեն նսեմացներ գործին հսկայ արժէքը եւ դիւրաւ կը լրացուին Ցաւելուածներով, մանաւանդ արտասահմանեան կեդրոններու հետ՝ հայ թէ օտար՝ յարատեւ թղթակցութիւններով, կամ նոյնիսկ այցելութիւններով, որոնք անհրաժեշտ են նման աշխատանքներու կատարելութեան համար։ Անասեան միս-միայնակ ձեռնարկեր է գործի մը, զոր Եւրոպայի մէջ բազմաթիւ աշխատակիցներու օգնութեամբ միայն կրնան գլուխ հանել։

Կը մաղթենք երեն լիուլի յաջողութիւն։

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆՔ

ԱՅՎԱԶԵԱՆ ԵՂԻՇԷ. – Պատմուածքներ եւ արձակ էջեր։ Խմբագրեալ, տպ. Վարօլ, հրտ. Արամեան Սանուց Միութեան, 1960, էջ 239։

ԶԶԶԱՆԵԱՆ ԱՆՈՒՇԱՒԱՆ ՎԻՐԳ. – Հրաչեայ Աճառեան եւ իր «Լիակատար քերականութիւն»ը. (վերլուծական եւ քննական փորձ մը նեռաձական հատորին)։ Երուսաղէմ, տպ. Ս. Յակոբեանց, 1960, էջ 337 (փոքրագիր)։

ԹԱԳԻՈՐԵԱՆ ԹԱԳԻՈՐ. – Հայաստան – Ուղեցոյց եւ Երեւանի յատակագիծը։ Փարիզ, տպ. Պ. Էլեկեան, 1960, էջ 68։

ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ ԳԱՐԵԳԻՆ ՊՏՐՔ. – Եղիշէ Սրբոյ. Դուրեան, Բ. Շնորհալի – չոզակաթում, ոգեկոչում յիշատակի, իր ծննդեան հարիւրամեակին առթիւ, 1860–1960։ Խմբագրեալ, տպ. Վարօլ, 1960, էջ 525 (մեծագիր)։

ԿԻՒԶԷԼԵԱՆ ԱՍԱՏՈՒՐ. – Հոմոյ եւ Ֆաստիլէ։ Կալկաթա, 1960, էջ 77 (տպ. Պէյրութ, տպ. Սեւան)։

ՆԱԶԼԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐՔՊՍ. – Տրապիզոնի Թեմին Վիճակաւոր Յովհաննէս Արք. Նազլեանի «Յուշերը», Մերձաւոր Արեւելքի 1914–1928 շրջանի քաղաքական–կրօնական դէպքերուն մասին։ Հատոր Ա. Ֆրանսերէնէ թարգմանեց Դոկտ. Հմայեակ Սահեմեան։ Պէյրութ, Հայ-կթդ. տպ. 1960, էջ 690։

ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ ՄԱՇԹՈՑ ԱՒԱԳ ՔՀՆՑ. – Կեանքիս պատմութիւնը եւ յորելինական գիրք. պատկերազարդ. հտ. Ա–Բ։ Պէյրութ, տպ. Կ. Տօնիկեան, 1957, էջ 383։

ՍԵՊՈՒՀ Մ. – Հաճընի ոգեբերդութիւնը (պաշարում եւ կոտորած) 5 Մարտ 1920 – 15 Հոկտ. 1920. վաւերական եւ անտիպ տեղեկութիւններ, պատկերազարդ։ Հալէպ, տպ. Անի, 1960, էջ 219։

ՏԷՐ ՕՀԱՆԵԱՆ ԱՆԴՐԷ. – Հայ ժողովուրդի անկախութեան իրաւունքը նոր փաստերի լոյսի տակ։ Թեհրան, տպ. Ալիք, 1960, էջ 24։

ՓԱՓԱԶԵԱՆ ՏԻԳՐԱՆ Ս. – Պատմութիւն Բալու Հաւաս գիւղի։ Պէյրութ, տպ. Մշակ, էջ 240։

* * *

ԱՄԻՐԵԱՆ ԱՇՈՏ. – Քերականական վերլուծութիւնները 5–Տրդ դասարաններում։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 233։

ԱՌԱՆՁԱՐ (Միսաք Գուլումճեան). – Վշտի ծիծաղ։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 153։

ԱՐԱԶԻ ՄՈՎՍԷՍ. – Իսրայէլ Օրի (պատմական վէպ)։ Գիրք Ա. եւ Բ։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 847։

ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ ԱՐՇԱԼՈՅՍ. – Հայ ժողովրդական թատերախաղեր։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 341։

ԲԱԲԿԵՆՑ (Գաբրիէլ Մնացականեան). – Նորեկ (վէպ)։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 387 (փոքրագիր)։

ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ ՍԱՄՍՈՆ Գ. – Կոմիտաս – կեանքը, գործունէութիւնը, ստեղծագործութիւնը։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 236։

ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ Գ.Ր. – Գրական – քննադատական ակնարկներ։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 175։

ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ ՎԱՀԱՆ. – Պատմուածքներ։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 203։

ԴԱՒԹԵԱՆ ՎԱՀԱԳՆ. – Թռնդրակեցիներ (Պատմական – դրամատիկական պոէմ)։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 195։

ԺԱՄԿՈՉԵԱՆ ՀԱՅԿԱԶ. – Հայաստանը նախնադարեան – համայնական հասարակութեան եւ ստրկատիրութեան շրջանում։ Պրակ 1։ Երեւան, Պետ. Հմլս. հրտ. 1961, էջ 396։

ԽԱՆԶԱԴԵԱՆ ՍԵՐՈՑ. – Մխիթար Սպարապետ (Պատմավէպ)։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 844։

ՂԱՓԱՆՑԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐ Ա. – Հայոց լեզուի պատմութիւն (Հին շրջան)։ Երեւան, ՀՍՍՌ Գիտ. Ակդ. Հրտ. 1961, էջ 362։

ՄՈՒՍԵԱՆ ԱՄՔԱՆԱՁ. – Յօդուածներ եւ ճառեր, 1913–1919։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 412։

ՇԷՔՍՊԻՐ ՎԻԼԵԱՄ. – Լիր արքայ։ Ողբերգութիւն հինգ արարուածով։ Անգլիերէնից թարգմանեց Խաչիկ Դաշտենց։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 130։

ՇԱՀԱԶԻԶ ՍՄԲԱՏ. – Երկեր։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 320 (փոքրագիր)։

ՊԱՌՆԱՍԵԱՆ ՆՈՒԱՐԴ. – Սառրագասական կապակցութիւնը արդի հայերէնի բարդ նախադասութիւններում։ Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրտ. 1961, էջ 200։

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺԻՆԵՐԻՆ

Իտալիոյ համար. . . 3500 Լիր
Արտասահմանի համար . 8 Տոլար
Մէկ թիւը՝ 250 լիր – 0,50 Տոլար

PRIX DE L'ABONNEMENT ANNUEL

Pour l'Italie. . . 3500 Lires
Pour l'Etranger . . 8 Dollars
Le Numéro: 250 Lires – 0,50 Dollars

Direzione - Amministrazione - Pubblicità - Abbonamenti — Isola San Lazzaro - Venezia (Italia) - Tel. 60-104
Autorizzazione Tribunale di Venezia, 14 Genn. 1954, N. 153 del Registro. - Proprietario: Congr. Mechitarista di Venezia
Direttore responsabile : P. MESROBIO Dr. GIANASCIAN. - Tipografia Armena di S. Lazzaro in Venezia